

PO SLEDEH ŽIVINOZDRAVSTVA
IN ZDRAVSTVENIH NADLOG
GOVEDA NA KRANJSKEM IN
ŠTAJERSKEM V 17. STOLETJU

Tadej Pavković

Naravo človekovega sobivanja z udomačenimi živalmi lahko deloma uzremo skozi prizmo zgodovine vednosti o zdravju in zdravstveni oskrbi domačih živali.¹ V prispevku se posvečamo posameznim vidikom živinozdravstva na Kranjskem in Štajerskem v 17. stoletju, torej v času pred ustanovitvijo prvih veterinarskih šol in pred institucionalizacijo veterinarske medicinske znanosti.² Na osnovi interpretacije administrativnih dokumentov sedmih zemljiških gospodstev so v članku predstavljeni živalske bolezni, kupovanje zdravil, ki so jih uporabljali v živinozdravstvu, in načini zdravljenja živali s kupljenimi zdravili.

Primere živinozdravniške vednosti in bržčas tudi praks na Kranjskem in Štajerskem v 17. stoletju je mogoče zaslediti v raznih tiskanih publikacijah obravnavanega časa. Raziskovalci zgodovine živinozdravstva na nemško govorečih območjih so doslej največ pozornosti namenili *priročnikom za umno gospodarjenje* (Hausväterliteratur) (von den Driesch & Peters 2003: 110), ki so v obravnavanem obdobju vsebino v znatni meri črpali iz antičnih predlog ter lokalnih znanj in domnev (Zwitter 2020: 73).³ O razširjenosti *priročnikov* in vsaj delnem poznavanju njihove vsebine priča prisotnost del v nekaterih knjižnicah in knjižnih zbirkah zemljiških gospodstev na Kranjskem ter izjemoma ohranjeni izpiski iz teh del (ibid. 73–76).⁴ V kranjskih gosposočinskih fondih je sicer najti tudi

1 Članek temelji na poglavju o živinozdravstvu v magistrskem delu *Govedo na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem v 16. ter 17. stoletju*, ki sem ga zagovarjal leta 2021. Delo je bilo nagrajeno s Prešernovo nagrado Univerze v Ljubljani.

2 O ustanavljanju veterinarskih šol v Evropi in na Slovenskem glej Stefančič, *Razvoj veterinarstva*, str. 93–94. Za kritično vrednotenje običajno podanih razlogov za ustanovitev šol v literaturi glej Engelken, Hünninger, Windelen, *Einleitung*, str. 14.

3 Glej na primer pogoste navedbe antičnih avtorjev kmetijskih priročnikov, kot sta Columella in Palladinus, v Hohbergovi *Georgici curiosi*, Bd. I, str. 355. V istem delu najdemo tudi zapis recepta za pripravo zdravila proti kašlju, vodenici, kozam ali zlatenici ovac, ki ga je avtorju priporočil neki grof Frantz Benedict Perchtold (Hohberg, *Georgica curiosa*, Bd. II, str. 297).

4 SI AS 746, Cistercijanski samostan in gospostvo Kostanjevica: fasc. 4: *Inventarium deß Löblichen Gotshauß bey unser lieben Frauen Brun vor Landtstraß*, 9. november 1708, str. 38. Britovšek na splošno ugotavlja, da sta obe knjigi Hohbergovega dela navedeni v graščinskih inventarjih na Kranjskem, iz opombe pa ni jasno, ali se navedba nanaša tudi na Kostanjevico (Britovšek, *Razkroj*, str. 105). V zapuščinskih inventarjih kranjskega plemstva iz 16. in 17. stoletja so zabe-

druge vrste tiskov iz 17. stoletja, ki obravnavajo te teme, kot so denimo *recepti* za pripravo zdravil za živino, ki so, podobno kot že omenjeni *priročniki*, temeljili na delih antičnih avtorjev.⁵

Skrb za zdravstveno stanje goveda je opisal tudi na Kranjskem delujoči zdravnik in živinozdravnik Balthasar Hacquet. V svojih delih je v drugi polovici 18. stoletja navedel številne nadloge, ki so pestile lokalno govedo. V skladu s tradicijo tridelne delitve naravne zgodovine je opisal posamezne rastline in mineralne snovi, s katerimi so se občasno zastrupljale živali na paši, in živali, ki so zastrupljale živino. Čeprav obravnavo zastrupitev zasledimo šele v 18. stoletju, smemo domneve o tovrstnih težavah pričakovati tudi v 17. stoletju (Jurca 2003: 75–79 & Zwitter 2020: 62). Mnoge od teh nadlog smo našli tudi v delih, nastalih v obravnavanem času (Hohberg 1682: 279). Ob tem, da je pašna živinoreja v splošnem zagotavljala visoko kakovost življenja živine – Hacquetov sodobnik Scopolli je pisal o hitrejšem razvoju živali, ki so se pasle na svežih alpskih zeleh (Jurca 2018: 25–26) – se je živina na Kranjskem v 18. stoletju in v nekaterih primerih bržkone tudi prej zastrupljala z jesenskim podleskom (*Colchicum autumnale* L.), črno in belo čmeriko (*Veratrum album* L., *Veratrum nigrum* L.), preobjedo (*Aconitum* sp.) in veliko trobeliko (*Cicuta virosa* L.) pa tudi z drugimi, manj poznanimi zelmi. Živino so na paši v nesrečnih primerih poškodovale kače, na močvirnatih pašnikih se je širil vranični prisad (antraks) (Jurca 2003: 77–79 & Zwitter 2020: 62).

Del poškodb živine je bil posledica obsežnih delovnih obremenitev. O specifičnih kostnih deformacijah, ki so v obravnavanem času nastale pri domačih živalih, pričajo arheozoološke analize kostnih ostankov. Med arheološkim izkopavanjem pri dvorcu Grinfels na Ravnah na Koroškem je bil najden par govejih prstnic, ki so bile datirane v čas med 13.

ležene številne izdaje knjižnih del z agrarnimi vsebinami izpod peresa antičnih avtorjev, kot sta Palladij in Columella, pa tudi sodobnih priročnikov za umno gospodarjenje (Zwitter, *Eine Wissensgeschichte der Wiesen*, str. 73).

5 Glej SI AS 764, Gospostvo Ortnek: fasc. 5, Zdravstvene zadeve: *Rezept*, 1683.

in 16. stoletjem, na katerih je prišlo do razvoja kostnih deformacij. Tovrstne eksostoze so se lahko pri živalih razvile po večletnemu izpostavljanju fizičnemu stresu, ki je bil prisoten pri vleki za delo na polju ali v transportu (Toškan 2016: 189).

Nemajhen izziv pri proučevanju zgodovine živinoreje v zgodnjem novem veku predstavlja zanesljiva identifikacija posameznih bolezni. Omembe živinske kuge (*Viehseuche*), v čemer so kasnejši avtorji večinoma prepoznali specifično bolezen, ki jo povzroča virus goveje kuge (*Rinderpest morbillivirus*), moramo v obravnavanem času razumeti kot krovni izraz za širši nabor simptomatsko podobnih bolezni. Diagnosticiranje bolezni je še dolgo predstavljalo izziv. Zaradi podobnosti simptomov so govejo kugo še v 19. stoletju zamenjevali z vraničnim prisadom oziroma antraksom (Spinage 2003: 9, 18, 37–38, 54, 57–58, 85–86). V času pred razširitvijo standardizirane taksonomije predstavlja izziv tudi identifikacija dokumentiranih strupenih rastlin oziroma njihovih učinkovin v zgodovinskih virih (Felius et al. 2011: 662).

Primeri s Kranjske dokazujejo, da so v deželi v poznem 17. stoletju krožile tiskovine, ki so bile namenjene ozaveščanju prebivalstva o zdravljenju posameznih živinskih prenosljivih bolezni. V fondih zemljiškega gospostva Ortnek smo našli *recept* za pripravke, ki naj bi učinkovali zoper *živinsko bolezen* (*Viehkrankheit*). Publikacija je bila leta 1683 natisnjena v Mayerjevi tiskarni v Ljubljani in opisuje izbruhe bolezni v Švici, od koder naj bi se bolezen razširila po Svetem rimskemu cesarstvu nemške narodnosti, vključno z avstrijskimi deželami. Kljub splošnosti poimenovanja bolezni (*Viehkrankheit*, v prevodu »živinska bolezen«) je na podlagi podanih informacij mogoče sklepati, da je šlo za zdravila zoper govejo kugo, ki jo povzroča virus goveje kuge (*Rinderpest morbillivirus*). Ključno informacijo pri doslednejši identifikaciji bolezni v publikaciji sta predstavljala navedba pustošenja bolezni v Švici leta 1682, saj je jasno, da je tam tedaj pustošila goveja kuga, ter seznam simptomov – rumeni čiri in rumen izcedek pod jezikom okužene živali (Spinage 2003:

100) – ter obsežni kužnost in smrtnost.⁶ Tovrstne publikacije predstavljajo stanje in nevarnost prenosljivih bolezni ter so spodbujale usklajeno in urejeno delovanje za lajšanje posledic – vsebina bi lahko (prek posrednikov) najverjetneje že v 17. stoletju dosegla tudi podložno prebivalstvo. O metodah zdravljenja živine na podložniških kmetijah v času pred 18. stoletjem smo sicer slabo poučeni (Zwitter 2014: 215). Največ pozornosti *ljudskemu živinozdravstvu* je na Slovenskem doslej posvetil veterinar Milan Dolenc, ki je zdravljenju živali preko tiskanih publikacij sledil od druge polovice 18. stoletja (Dolenc 1981).

Velik del gradiva o živinozdravstvu v 17. stoletju je razpršen v administrativnih virih posameznih zemljiških gospostev, ki so v računskih knjigah občasno zabeležili nakup zdravil iz ene ali več učinkovin za nego in zdravljenje živine ter plačila za posamezne živinozdravniške storitve. Postopki uporabe snovi v posameznih hlevih in njihova učinkovitost iz virov – razen v posameznih primerih – niso poznani. Iz zbranega tudi ni bilo mogoče razbrati, ali so v primeru nakupa zapisanih učinkovin gospostva pri lekarnarjih res kupovala posamezne učinkovine ali zdravilne pripravke, katerih osnovo (ne pa vse sestavine) predstavljajo dokumentirane snovi. Tako sta denimo zemljiški gospostvi Podčetrtek (Windischlandsberg) in Hartenštajn (Hartenstein) v letih 1641 in 1642 pri Ludviku Havestinu, apotekarju v Celju, za živino kupili blagoslovljeno vodo, lovor, miro,⁷ asant (asafoetida),⁸

6 SI AS 764, Gospostvo Ortnek: fasc. 5, Zdravstvene zadeve: *Rezept*, 1683.

7 Miro so na podlagi zanimanja renesančne botanike za proučevanje del antičnih botanikov v Evropi ponovno odkrili sredi 16. stoletja (Palmer, *Medical botany*, str. 152; za priporočilo dela se zahvaljujem Žigu Zwitteru). Njeno rabo v živinozdravstvu goveda lahko zasledimo vsaj že v različnih receptih ob koncu 17. stoletja. Hohberg najverjetneje proti goveji kugi poleg mire in drugih snovi priporoča tudi tu omenjena asant in kafro. Vse skupaj naj bi zmleli in dali na rezino kruha. Kot uporabno sredstvo za živinozdravstvo miro najdemo v najrazličnejših receptih, glej Hohberg, *Georgica curiosa*, str. 279–284, 286–287.

8 Gre za posušen sok iz korenin rastlin iz rodu silj ali iz rodu koromačnica (*Ferula*; Goebel, Reichmann (ur.), *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*; Martinčič, *Mala flora Slovenije*, str. 404–406).

kafro⁹ in žveplo.¹⁰ Podobno so novembra 1694 v gospostvu Negova (Neggau) kupili dva lota¹¹ oziroma približno 35 g kafe, en lot asanta (*asafoetida*), dva lota jalove mire (*galt mihre*), dva lota živinske mire (*vich mihre*), 12 lotov živinskega mitridata (*vich metritat*)¹² in en lot *salepa*.¹³ Žveplo, ki smo ga srečali že v gospostvih Podčetrtek in Hartenštajn, ter smodnik pa so za zdravljenje živine v 17. stoletju kupili tudi v gospostvu Gornji Grad (Zwitter 2014: 215). Primer rabe smodnika v živinozdravstvene namene lahko zasledimo v delu o širjenju goveje kuge iz leta 1721, ki je vsebovalo tudi nekatere nasvete za zdravljenje bolezn. Vroclavski zdravnik Johann Kanold je v delu zapisal, da lahko sicer »na različnih krajih najdemo raznolika zdravila v boju zoper živinsko kugo«. Kot alternativo pripravku iz antimona (*Hepar Antimonii*), zaradi katerega naj bi krave občasno izvrgele plod, je za breje živali priporočil zmes enakovrednih delov bakrovega (II) acetata, žvepla, kafe in najverjetneje železovega (III) oksida (*Rothstein*), iz česar je bilo v skladu z nasvetom treba z moko in kisom oblikovati kroglico, s katero je priporočil nahraniti kravo, nato pa je svetoval še zmes česna, petroleja, smodnika in masla (Kanold 1721: 40).

V živinozdravstvene namene so očitno uporabljali tudi nekatere druge kovine ali pripravke iz njih. Gospostvi Podčetrtek in Hartenštajn sta za živino, ki naj bi jo napadle uši, kupili živo srebro. To tekočo kovino je kot sredstvo proti ušem priporočil tudi Hohberg, avtor *priročnika za*

umno gospodarjenje Georgica curiosa, ki je svetoval, naj z njo namažejo del tkanine in ga živalim zavežejo okoli vratu (Hohberg 1682: 283).¹⁴ Strupe no kovino so za živino v 17. stoletju kupili tudi v gospostvu Gornji Grad (Oberburg) (Zwitter 2014: 215). Podobno je živo srebro 12. januarja 1695 za bolno telico na pristavi Stänz ob Ščavnici¹⁵ kupila gosposočina Negova, vendar pa sredstvo najverjetneje ni doseglo zelenega učinka, saj lahko še na isti strani računске knjige preberemo tri dni mlajši zapis o plačilu 15 krajcarjev za odiranje kože telice na isti pristavi.¹⁶ Decembra 1670 smo v računski knjigi gosposočine Negova zasledili tudi zapis o nakupu *stolčnega zlata (geschlagenes Gold)* in kadila za kravo.¹⁷ V računskih knjigah gospostva Gornja Radgona pa smo v dveh obračunskih letih zasledili tudi nakup kamnov »turške soli« (*türrgisches Salz*)¹⁸ za živino.¹⁹

V gospostvu Gornji Grad so za zdravljenje živine v 17. stoletju kupili olivno olje (Zwitter 2014: 215). V več računskih knjigah gosposočine Gornja Radgona (Oberradkersburg) smo zasledili nakup mešanice smole in olja (*Pächöll*) za zdravljenje živine;²⁰ smola bi utegnila predstavljati

9 Gre za nekakšen pripravek iz kafrovca (*Cinnamomum Camphora*). Učinkovine iz kafrovca imajo sicer lokalne protibolečinske učinke, v večjih koncentracijah pa na koži povzročajo rdečico, razdraženost ali vnetje. Za priporočilo dela se zahvaljujem Žigu Zwitteru. Vogl-Lukasser et al., *Lokales Erfahrungswissen über Pflanzenarten*, str. 151.

10 SI AS 768, Gospostva Podčetrtek, Hartenštajn in Olimlje: fasc. 5: *Računska knjiga*, 1641/1642.

11 Lot graškega funta je znašal približno 17,5 g. Maso smo preračunali v skladu z naslednjo formulo: 1 graški funt = 32 lotov = približno 0,56 kg. Če so v gospostvu Negova v obravnavanem času uporabljali graški funt, ni znano. Na Štajerskem je bilo kljub poizkusom vpeljave enotne utežne mere še v drugi polovici 17. stoletja v rabi več različnih utežnih mer (glej Baravalle, *Zur Geschichte des Grazer Maßes*, str. 49–54, 76–78; Baravalle, *Zur Geschichte der Steirischen Maße*, str. 12–23).

12 Pripravek iz številnih zdravilnih rastlin naj bi uporabljali proti zastrupitvam in drugim boleznim. Mitridat se imenuje po antičnem pontskem kralju Mitridatu VI. Evpatorju, ki naj bi zvarek izumil (Goebel, Reichmann (ur.), *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*).

13 SI PAM 1856, Gosposočina Negova: šk. 146/5: *Obračuni*, 12. 7. 1694–12. 2. 1695.

14 V gosposočini Gornja Radgona smo decembra 1667 zasledili tudi nakup živega srebra za svinje (glej StLa, Herrschaft Oberradkersburg: K-19 H112: *Oberradkersburg Pflegersraittung*, 1. 7. 1667–30. 6. 1668, str. 85). Iz vira ni jasno, zakaj so ga kupili, vendar pa Hohberg živo srebro navaja tudi kot uspešno sredstvo proti ušem pri svinjah. Hohberg, *Georgica curiosa*, Bd. II, str. 314.

15 Obstoje negovske pristave ob Ščavnici je v literaturi znan (Horvat, Negova, str. 20, 37, 66, 104). Po ugotovitvah Ivana Frasa, zgodovinarja in nekdanjega arhivista v Pokrajinskem arhivu Maribor, se je ta pristava verjetno nahajala v Spodnji Ščavnici, ki leži severno od gradu Negova. Za pomoč se zahvaljujem arhivistki v Pokrajinskem arhivu Maribor Mojci Horvat, ki mi je posredovala Frasovo določitev lokacije pristave.

16 SI PAM 1856, Gosposočina Negova: šk. 146/5: *Obračuni*, 12. 7. 1694–12. 2. 1695.

17 SI PAM 1856, Gosposočina Negova: šk. 144/1: *Obračuni*, 1. 11. 1670–31. 10. 1671, str. 14.

18 Ni nam uspelo najti razlage, kaj naj bi bila turška sol, gotovo pa ne gre za kuhinjsko sol (NaCl), temveč za drug mineral z osmanskih ozemelj ali pa za natrijev klorid, ki so mu primešali še druge snovi.

19 V letu 1668/1669 so kupili dva kamna »turške soli« in še dva v letu 1670/1671. StLa, Herrschaft Oberradkersburg: K-19 H114: *Schlüßraittung*, 1. 7. 1670–16. 7. 1671; str. 121. StLa, Herrschaft Oberradkersburg: K-19 H112: *Pflegersraittung*, 1. 7. 1667–30. 6. 1668, str. 65.

20 StLa, Herrschaft Oberradkersburg: K-20 H115: *Jahrsrechnung*, 16. 7. 1671–16. 7. 1672, str. 67; StLa, Herrschaft Oberradkersburg: K-20 H116: *Jahrsrechnung*, 16. 7. 1672–16. 7. 1673, str. 69.

neobdelano smolo, vendar to ni edina od možnosti – morda je šlo za terpentin,²¹ izključiti pa ne moremo niti katrana. V neznanih količinah je tovrstno olje za živino kupovala tudi gosposčina Negova.²² V *Georgici curiosi* lahko zasledimo rabo smolnega olja v številne kurativne name, ki vključujejo negovanje zunanjih poškodb goveda. Poškodovana kopita naj bi zdravili z nanosom tega sredstva na mesto poškodbe, kar naj bi spodbudilo celjenje (Hohberg 1682: 283). Praksa zdravljenja živalskih poškodb, tudi poškodb kopit, s smolo je bila razširjena na Vzhodnem Tirolskem na začetku 21. stoletja, kjer so smolo uporabljali tudi kot podlago izboroma nosilko zdravilnih učinkovin (Vogl_Lukasser et al. 2006: 95, 114).

V živinozdravstvu so uporabljali tudi sredstva živalskega izvora. Gosposčina Gornja Radgona je v obračunskem letu 1671/72 za zdravljenje živine (*zur Vich Arznei*) kupila 150 škorpionov,²³ v letu 1672/73 z istim namenom še sto škorpionov²⁴ in nato v letu 1673/74 še sto.²⁵ Kako in katere bolezni naj bi zdravili s škorpijoni oziroma s škorpionovim oljem, ni znano. Znano je, da so iz tekočine, ki jo škorpijoni izločijo ob piku, v obravnavanem času izdelovali vsaj protistrup (Zwitter 2014a: 635 & Beguš 2018: 58–59). Ponekod na Zgornjem in Spodnjem Kranjskem so v 17. stoletju kupčevali s »škorpijoni, iz katerih so v lekarnah izdelovali škorpionovo olje« (Beguš 2018: 58–59). Gospostvo bi lahko škorpionovo

olje izdelovalo samo, morda pa so te živali uporabljali na drugačen način. Po Valvasorjevih informacijah so škorpijone lovili v okolici Tržiča na Zgornjem in Šentjerneja na Spodnjem Kranjskem ter jih prodajali na Združeno Nizozemsko, v Anglijo in Francijo (Zwitter 2014a: 635 & Beguš 2018: 58–59).

Zemljiška gospostva so za živinsko preskrbo kupovala in uporabljala tudi druge snovi, z resničnimi ali domnevnimi zdravilnimi učinkovi (Hohberg 1682: 280–281). Pomembne so bile denimo zeli in med. Gosposčina Gornja Radgona je v obračunskem letu 1667/68 za živali na pristavi kupila 13,4 kg²⁶ svišča (*Gentiana*), nato pa še kokoševca (*Vincetoxicum*) in jaščarico (*Peucedanum ostruthium*), obojega skupaj 6,4 kg.²⁷ Prvega februarja 1669 so 12,3 kg svišča kupili za govedo in osle.²⁸ Pričujoči arhivski zapisi omogočajo določanje rastlin zgolj do ravni rodu. Vrsta svišča, in sicer rumeni svišč (*Gentiana lutea* L.), je bila sicer pogosto omenjena kot zdravilo za živali v raziskavi, ki je proučevala poznavanje in rabo rastlin v ljudskem živinozdravstvu na Vzhodnem Tirolskem. V raziskavo zajeti kmetje so še v času študije leta 2006 uporabljali rumeni svišč za zdravljenje želodčnih težav domačih živali (Vogl-Lukasser et al. 2006: 129). Ali so tudi v Gornji Radgoni kupovali ravno rumeni svišč in ali so ga uporabljali za zdravljenje želodčnih težav, na podlagi zapisane ga ni bilo mogoče ugotoviti.

21 Omembo izdelave in prodaje terpentina je bilo v 16. stoletju mogoče zaslediti v mestu Judenburg. Kot je ugotovil Ferdinand Tremel, naj bi tedaj nabirali macesnovo smolo in jo izvažali kot terpentin (Tremel, *Handel der Stadt Judenburg*, str. 120; za priporočilo dela se zahvaljujem Žigi Zwitteru). Terpentini naj bi sicer uporabljali tudi v človeški medicini. Kot omenja tiskani *poduk* (Unterricht), naj bi ga uporabljali pri izdelavi obliža, ki naj bi ga namestili na mesto ugriza steklega psa. SI AS Gospostvo Krumperk 748: fasc. 6, Zdravstveni predpisi na splošno: *Unterricht*, 3. 2. 1750.

22 SI PAM 1856, Gosposčina Negova: šk. 144/2: *Obračuni*, 1. 11. 1671–31. 10. 1672, str. 39.

23 StLa, Herrschaft Oberradkersburg: K-20 H115: *Jahrsrechnung*, 16. 7. 1671–16. 7. 1672, str. 64.

24 StLa, Herrschaft Oberradkersburg: K-20 H116: *Raitbuch*, 16. 7. 1672–16. 7. 1673, str. 69.

25 StLa, Herrschaft Oberradkersburg: K-20 H117: *Verwaltungs Jahrsraittung Herrschaft Radkher-spurg*, 16. 7. 1673–16. 7. 1674, str. 103.

26 Gospostvo Gornja Radgona je v tem času uporabljalo graško utežno mero (1 funt = 0,56 kg). Po dekretu, ki je izšel 19. januarja 1667 in je določal uporabo graških mer na celotnem območju Štajerske, je štajerski deželni glavar na terenu preveril sledenje določbam dekreta. Gospostvo Gornja Radgona je v tem času potrdilo rabo graških mer (Baravalle, *Zur Geschichte der Steirischen Maße*, str. 13).

27 StLa, Herrschaft Oberradkersburg: K-19 H112: *Oberradkersburg Pflegersraittung*, 1. 7. 1667–30. 6. 1668, str. 80. Pri Hohbergu smo našli recept za pripravek iz kokoševca, komarčka (*Foeniculum*) in rastline repik (*Agrimonia*) ali njene korenine, ki naj bi ga živini dali piti ob pomanjkanju teka (*wann das Rindviehe nicht zunehmen will*). S to tekočino naj bi spirali tudi rane, ki so jih govedu z ugrizi povzročali stekli psi. Hohberg, *Georgica curiosa*, Bd. II, str. 283.

28 StLa, Herrschaft Oberradkersburg: K-19 H113: *Oberradkersburg Pflegersraittung*, 1. 7. 1668–30. 6. 1669, str. 96.

Na naslednji strani računske knjige gosposčine Gornja Radgona bremo še o nakupu 1,7 kg »praškov iz dobrih korenin vseh vrst« (*Pulvers, von allerley guetten Würzen*) za govejo živino, ki naj bi jih pomešali med hrano za dobro zdravje (*für das Rintvich so ihnen zu preservattis*).²⁹ V Hohbergovem priročniku za umno gospodarjenje lahko v poglavju o skrbi za zdravje goveda zasledimo recepte za pripravo raznolikih praškov iz različnih mešanic zmletih rastlin in drugih snovi, ki naj bi jih volom dajali vsaj enkrat tedensko, in sicer zjutraj. V primeru bolezni naj bi jim takšne mešanice dajali od dva do trikrat tedensko (Hohberg 1682: 279–280).

V obračunskem letu 1670/1671 so v gosposčini Negova za živino kupili tudi tobak,³⁰ morda kot odvajalo.³¹ Ista gosposčina je decembra 1676 za živino kupila 1,7 kg medu za čiščenje ustnih votlin in plačala za čiščenje ustnih votlin 24 živali.³² Uporabo medu smo zasledili tudi v *Receptu proti živinski bolezni* – živini naj bi vsako jutro pregledovali jezik in usta; če bi opazili rumene lise ali rane, bi morali tkivo do krvi drgniti s srebrnim ali železnim strgalom, odrgnjeno površino pa najprej natreti s soljo, nato očistiti s kisom in nazadnje namazati z medom.³³

V zgodovinskih virih lahko zasledimo tudi dvoumne zapise o zdravljenju živali, ki nakazujejo na kirurške posege ali na zdravljenje z uroki. Oslu na gosposčini Gornja Radgona naj bi v letu 1671 zrasel nekakšen izrastek oz. ječmen na očesu (*ein grosse Wörzen auf dem Aug gewaxen*), ki mu ga je uspešno odstranil (*abgeschnitten = odrezal*) in pozdravil (*gehielet*) neki Pauernschmitt.³⁴ Opisane zdravljenja očesnega ječmena – kljub

izrazu, ki nakazuje na fizični poseg na očesu – morda ne smemo razumeti v smislu kirurškega posega, temveč morda raje kot zdravljenje z urokom. Med prebivalstvom na Koroškem, Kranjskem, Štajerskem in v Istri je bilo namreč še v 20. stoletju razširjeno zdravljenje – sicer človeškega – ječmena na očesu z zaklinjanjem in oponašanjem gibov za žetje s srpom ali nožem, s čimer naj bi poželi očesni ječmen in ozdravili oko.³⁵

V računski knjigi gospostev Podčetrtek in Hartenštajn za leto 1641/42 so razdelek posvetili dokumentiranju zmanjšanja števila gosposčinskih živali, iz katerega smo razbrali nekaj navedb o bolezni, o tedanjem zdravljenju in ravnanju z bolno živino. Bolne živali so sprva skušali zdraviti, kadar pa se je zdravljenje izkazalo za neuspešno, so živali pokončali. Če so imeli meso za užitno, so ga nasolili ali prekadili, meso bolnih živali pa večkrat podarili svojim služabnikom ali revežem. Tako je 29. decembra 1641 stari kravi mlekarici gospostev Podčetrtek in Hartenštajn otekel vrat in ker jim otekline ni uspelo omiliti, so kravo zaklali, meso pa nasolili in namenili služinčadi. Zapis 11. januarja naslednje leto sporoča, da je tri dni prej, torej 8. januarja 1642, na pristavi zbolel dveletni vol, ki je nehal odvajati blato in vodo. Ko se njegovo zdravstveno stanje kljub zdravljenju ni izboljšalo, so ga zaklali, meso pa pokadili ter namenili za osebje pristave. Nekoliko pozneje, 18. februarja 1642, naj bi se *zmešalo (zerriickt oder thänisch werden)* dveletnemu ali triletnemu voliču, ki so ga po neuspelih poskusih zdravljenja zaklali in porabili za hišne potrebe.³⁶ Gosposčina Negova je v kratkem poročilu o preminuli živini za leto 1725 navedla zakol dveh slabih in bolehnih krav, katerih meso so razdelili med reveže.³⁷ Pri arheološkem izkopavanju v Šentvidu pri Stični so našli

29 StLa, Herrschaft Oberradkersburg: K-19 H113: *Oberradkersburg Pflegersraittung*. 1. 7. 1668–30. 6. 1669, str. 97.

30 SI PAM 1856, Gosposčina Negova: šk. 144/1: *Obračuni*, 1. 11. 1670–31. 11. 1671, str. 24.

31 Jurca omenja odvajalni učinek tobaka, ki naj bi ga v 18. stoletju uporabljali v živinozdravstvu (Jurca, *Hacquet*, str. 78).

32 SI PAM 1856, Gosposčina Negova: šk. 144/5: *Obračun*, 1. 11. 1675–31. 10. 1676.

33 SI AS 764, Gospostvo Ortnek: fasc. 5, Zdravstvene zadeve: *Rezept*, 1683.

34 StLa, Herrschaft Oberradkersburg: K-20 H115: *Jährsrechnung*, 16. 7. 1671–16. 7. 1672, str. 70.

35 Za interpretacijo zdravljenja z zaklinjanjem se zahvaljujem Žigi Zwittru. Glej npr. Möderndorfer, *Ljudska medicina pri Slovencih*, str. 366; Košir, Möderndorfer, *Ljudska medicina med koroškimi Slovenci*, str. 29.

36 SI AS 768, Gospostva Podčetrtek: Hartenštajn in Olimlje, fasc. 5: *Računska knjiga 1641/1642*.

37 SI PAM 1856, Gospostvo Negova: šk. 146/9: *Ich endts benanter attestire hiemit*, 27. 8. 1728. Poročilo je sicer poudarilo, da v obravnavanem letu ni poginilo več kot 17 teličkov, skoraj kot bi se oskrbnik s tem pohvalil, kar bi lahko nakazovalo na splošno atmosfero v zgodnjem 18. stoletju ob nenehnem pustošenju goveje kuge (glej npr. Spinage, *Cattle Plague*, str. 115–116).

skoraj celotna skeleta dveh krav, ki sta bili zakopani, in sicer najverjetneje konec 17. stoletja. Kravi sta bili pred zakopom zgolj odrti in zakopani skupaj z vsem mesom, ki torej ni bilo uporabljeno za hrano, kar nakazuje na odpoved mesu in zakop živali zaradi bolezni (Porenta et al. 2015: 359–360). V nekoliko poznejšem obdobju silovitih izbruhov goveje kuge v Evropi na začetku 18. stoletja so številni zdravniki in tudi na Kranjskem izdani *Avstrijski živinski red* priporočali zakop za boleznijo poginulih živali, da bi zmanjšali možnosti nadaljnega širjenja bolezni s trupel na živo govedo.³⁸

Omejevanje širjenja živinskih bolezni je vključevalo tudi omejitve gibanja živali, ki so jih predpisale lokalne ali regionalne oblasti. Glavarstvo Bovec je 24. maja 1686 zaradi strahu pred razširitvijo kužne bolezni prepovedalo dogon drobnice iz Kranjske in Koroške, vključno s tisto iz Trbiža (Tarviss), Kokovega (Koggau, Coccau) in Rateč (Racchia, Ratschach) ter drugih krajev, na pašo v Bovško glavarstvo.³⁹ Belopeški urbar iz leta 1636 dokazuje, da so si eno izmed planin na Trenti, ki jih je Anton Melik štel med bovške planine, bovški podložniki delili s kranjskogorskimi in koreniškimi podložniki.⁴⁰ Ob pritožbah Mathesa Pentaza, da so njegove živali zdrave, so prepoved ponovili in dodali, da prehod z govedom ali konji ni prepovedan, ter tako nakazali, da je tedaj razsajala bolezen, ki se je verjetno širila zgolj med drobnico.⁴¹

38 Kanold je v svojem delu o pustošenju goveje kuge leta 1721 priporočal, naj se »poginule živine ne vrže v vodo niti naj se je ne pusti na prostem, temveč naj se jo globoko zakoplje in potrese z živim apnom« (Kanold, *Kurtze Jahr-Historie*, str. 40).

39 AT-KLA 445-C-29.29.3.2, Herrschaft und Kloster Arnoldstein: Fremde Herrschaften und Domänen, Flitsch: *Verbot, dass die Thörler das Kleinvieh in die Alpen treiben*, 24. 5. 1686, folij 15.

40 Za priporočilo obeh del se zahvaljujem Žigi Zwitteru (Melik, *Planine v Juliskih Alpah*, str. 188–189; Mlinar, *Belopeški urbar*, str. 39).

41 AT-KLA 445-C-29.29.3.2, Herrschaft und Kloster Arnoldstein: Fremde Herrschaften und Domänen, Flitsch: *Verbot, dass die Thörler das Kleinvieh in die Alpen treiben*, 24. 5. 1686, folij 15.

SKLEP

V skladu s potrebami po ohranjanju delovne in proizvodne sposobnosti domačih živali so na Kranjskem in Štajerskem v 17. stoletju trgovali s snovmi živalskega, rastlinskega in mineralnega izvora, ki so jih sodobniki uporabljali za zdravljenje domačih živali. Zdravila iz ene ali več učinkovin so kupovali in uporabljali preventivno in kurativno.

Zapisi nakupov zdravil za živali so pogosto redkobesedni in nam le redko odstirajo vpogled v zdravstveno stanje bitij, ki so jim bila namenjena kupljena zdravila, ali nam približajo načine zdravljenja s kupljenimi snovmi. Kombinacija računskih virov in sočasnih priložnikov za umno gospodarjenje nudi mnogo boljše uvide v načine zdravljenja kot vsak od teh tipov virov sam. Brez podatkov, ki jih vsebujejo računске knjige, namreč ne bi mogli niti slutiti, ali so načine zdravljenja, ki so jih priporočali priložniki za umno gospodarjenje, dejansko izvajali. V veliko pomoč pri interpretaciji redkobesednih zapisov o zgodovini živinozdravstva v arhivskih virih so se izkazala tudi etnološka dela, ki so popisovala ljudske zdravstvene prakse na Slovenskem sredi 20. stoletja. Brez opore v arhivskih virih ti podatki ne bi dajali vpogledov v živinozdravstvo 17. stoletja.

VIRI IN LITERATURA

Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana:

SI AS 746, Cistercijanski samostan in državno gospostvo Kostanjevica:

– fascikel 4.

SI AS 748, Gospostvo Krumperk:

– fascikel 6.

SI AS 764, Gospostvo Ortnek:

– fascikel 5.

- SI AS 768, Gospostva Podčetrtek, Hartenštajn in Olimlje:
– fascikel 5.
- Kärntner Landesarchiv, Celovec:
AT-KLA-445, Kloster und Herrschaft Arnoldstein.
- Pokrajinski arhiv Maribor:
SI PAM 1856, Zemljiško gospostvo Negova:
– škatla 144,
– škatla 146.
- Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec:
Stla, Herrschaft Oberradkersburg:
– Karton 19,
– Karton 20.
- BARAVALLE, Robert (1929): Zur Geschichte des Grazer Maßes. V: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, letn. 25, str. 10–78.
- BARAVALLE, Robert (1935): Zur Geschichte der Steirischen Maße. V: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, letn. 29, str. 9–98.
- BEGUŠ, Ines (2018): Integriranje dohodkov v kmečki ekonomiji v zgodnjem novem veku: historiografski pregled po slovenskih pokrajinah. V: Panjek, Aleksander, Lazarević, Žarko (ur.), *Preživetje in podjetnost: Integrirana kmečka ekonomija na Slovenskem od srednjega veka do danes*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, str. 51–74.
- BRITOVŠEK, Marijan (1964): *Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem*. Ljubljana: Slovenska matica.
- DOLENC, Milan (1981): Ljudsko veterinarstvo v zvezi z govejo kugo. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letn. 52, št. 2, str. 294–302.
- ENGELKEN, Katharina, HÜNNIGER, Dominik, WINDELEN, Steffi (2007): Einleitung. Forschungsstand und Forschungsperspektiven. V: ENGELKEN, Katharina, HÜNNIGER, Dominik, WINDELEN, Steffi. (ur.), *Beten, Impfen, Sammeln: Zur Viehseuchen – und Schädlingsbekämpfung in der Frühen Neuzeit*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, str. 9–20.
- FELIUS, Marleen, KOOLMEES, Peter A., THEUNISSEN, Bert (2011): On the Breeds of Cattle – Historic and Current Classifications. V: *Diversity*, letn. 3, št. 4, str. 660–692.
- GOEBEL, Ulrich, REICHMANN, Oskar (ur.) (1989–2014): *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*. Berlin, New York: W. de Gruyter.
- HOHBERG, Wolfgang Helmhard (1695). *Georgica curiosa aucta, das ist: Umständlicher Bericht und klarer Unterricht von dem Adelichen Land- und Feld-Leben, auf alle in Teutschland übliche Land- und Haus-Wirthschafften gerichtet... und in zweyen absonderlichen Theilen ... vorgestellt*. Nürnberg: Martin Endtner. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-S5KHUYA9> (citirano 10. 6. 2023).
- HORVAT, Mojca (2022): *Gospostvo Negova, kot ga slikajo arhivski viri*. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor. (Spletni dostop: <http://www.pokarh-mb.si/sl/gospostvo-negova-kot-ga-slikajo-arhivski-viri>)
- JURCA, Jože (2003): Balthasar Hacquet in veterinarstvo. V: *Hacquetia*, letn. 2, št. 2, str. 75–84.
- JURCA, Jože (2018): *J. A. Scopoli in živinozdravstvo*. Ljubljana: Veterinarska fakulteta 2018.
- KANOLD, Johann (1721): *Kurtze Jahr = historie von den Seuchen des Viehes*. Budisin: Richter.
- KOŠIR, Pavel, MÖDERNDORFER, Vinko (1927): Ljudska medicina med koroškimi Slovenci. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letn. 22, snopič 1/2, str. 9–32.
- MARTINČIČ, Andrej (ur.) (2007): *Mala flora Slovenije: ključ za določanje praprotnic in semenk*, 4. izdaja. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- MELIK, Anton (1950): *Planine v Julijskih Alpah*. Ljubljana: Slovenska akademije znanosti in umetnosti.
- MLINAR, Janez (2018): Uvodna študija. V: *Urbarji belopeškega gospostva*. Ljubljana: založba ZRC.
- MÖDERNDORFER, Vinko (1964): *Ljudska medicina pri Slovencih*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

- PALMER, Richard (1985): Medical Botany in northern Italy in the Renaissance. V: *Journal of the Royal Society of Medicine*, letn. 78, št. 2, str. 149–157.
- PORENTA, Sašo, ŠTULAR, Benjamin, TOŠKAN, Borut, MILEUSNIČ, Zrinka, DIRJEC, Janez (2015): Poznosrednjeveško in zgodnjenovoveško najdišče Župnijski dom v Šentvidu pri Stični. Analiza lončenine in živalskih ostankov Stična. V: *Arheološki vestnik*, letn. 66, str. 333–397.
- SPINAGE, Clive A. (2003): *Cattle Plague: A History*. New York: Kluwer Academic/Plenum publishers.
- TOŠKAN, Borut (2016): Povej mi, kaj ješ, in povedal ti bom, kdo si: Živalski ostanki iz poznosrednjeveškega in zgodnjenovoveškega dvorca Grinfels. V: DJURA JELENKO, Saša, SAPAČ, Igor, TOŠKAN, Borut, MIHELIC Anja (ur.), *Dvorec Grinfels: katalog občasne razstave*. Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej, str. 180–194.
- TREMEL, Ferdinand (1947): Der Handel der Stadt Judenburg im 16. Jahrhundert. V: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, letn. 38, str. 95–164.
- VOGL-LUKASSER, Brigitte, VOGL, Christian R., BIZAJ, Martina, GRASSER, Susanne, BERTSCH, Christian (2006): *Lokales Erfahrungswissen über Pflanzenarten, aus Wildsammlung mit Verwendung in der Fütterung und als Hausmittel in der Volksheilkunde bei landwirtschaftlichen Nutztieren in Osttirol*. (Povezava: https://boku.ac.at/fileadmin/data/H03000/H93000/H93300/Personen/Vogl/1272_VOGL_Wildsammlung03042006.pdf)
- VON DEN DRIESCH, Angela, PETERS, Joris (2003): *Geschichte der Tiermedizin: 5000 Jahre Tierheilkunde*. Stuttgart, New York: Schattauer.
- ZWITTER, Žiga (2014): Agrarna zgodovina podložnikov dveh gospostev med Podjuno in Menino v 16. in 17. stoletju. V: MIHELIC, Darja (ur.): *Vizija raziskav slovenske gospodarske in družbene zgodovine*. Ljubljana: Založba ZRC, str. 207–229.
- ZWITTER, Žiga (2014): Okolje na Kranjskem v 17. stoletju po Slavi vojvodine Kranjske. V: WEISS, Janez (ur.): *Studia Valvasoriana: zbornik spremnih studij ob prvem integralnem prevodu Die Ehre Deß Hertzogthums Crain v slovenski jezik*. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, str. 611–702.
- ZWITTER, Žiga (2020): Eine Wissensgeschichte der Wiesen und Weiden im Südsten der Alpen im 16. und im frühen 17. Jahrhundert. V: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, letn. 128, št. 1, str. 49–82.